

วิธีสนธิในคัมภีร์มูลกัจจายน์

วิธีสนธิเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของไวยากรณ์ภาษาบาลี ที่นักศึกษาภาษาบาลี จำเป็นต้องรู้ คัมภีร์มูลกัจจายน์จึงจัดไว้ส่วนหนึ่ง เรียกว่า สนธิกัณฑ์ สนธิเป็นลักษณะธรรมชาติประการหนึ่งของภาษา คือ เมื่อเสียงสองเสียงอยู่ใกล้กันก็จะกลมกลืนเข้าด้วยกัน เช่น เสียงสั้นเหมือนกันสองเสียงอยู่ใกล้กัน ก็จะกลมกลืนกันกลายเป็นเสียงยาวไปได้ ดังนี้ เป็นต้น^๑

สูตรหรือกฎเกณฑ์เกี่ยวกับสนธิเหล่านี้ท่านวางไว้กว้าง ๆ สุกแต่ให้ไต่ความ และถูกต้องตรงกับรูปศัพท์อันมีอยู่ในพระไตรปิฎก^๒ พระไตรปิฎกนั้นมีทั้งส่วนที่เป็นร้อยแก้ว และร้อยกรอง เป็นที่น่าสังเกตว่า ตัวอย่างของสนธิบางตัวอย่างที่ตั้งไว้เป็นสูตรนั้นมีที่ไร่น้อย และส่วนใหญ่ปรากฏเฉพาะในฉันทลักษณ์เท่านั้น จึงอาจเป็นไปได้ว่า กฎของฉันทลักษณ์อาจจะ เป็นบ่อเกิดของสูตรสนธิบางสูตร

ความหมายของสนธิ

คำว่า สนธิ มาจาก ส + ธิ (ส แปลว่า พร้อมกัน ร่วมกัน ธิ แปลว่า ตั้ง วาง) แปลตามรูปศัพท์ว่า วางไว้ด้วยกัน หมายถึง การรวมกันหรือเชื่อมกันของ

^๑ ศาสตราจารย์ พระยาอนุমানราชชน, นิรุกติศาสตร์ ภาค ๒, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๘๘), หน้า ๑๕๘ - ๑๖๐.

^๒ หลวงเทพคุณานุศิษฎ์, บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม ๘, หน้า ๗๐.

เสียงท้ายของคำหน้า กับเสียงต้นของคำหลังให้เป็นเสียงที่กลมกลืนกันเข้ากัน เพื่อให้
ออกเสียงได้สะดวกและไพเราะ การเชื่อมเสียงไม่จำกัดเฉพาะแต่ระหว่างคำทั้งสอง
คำอย่างคำสมาส อาจเป็นธาตุ เป็นศัพท์ หรือเป็นบท สุดแต่เสียงท้ายของคำต้นกับ
เสียงต้นของคำที่ตามมา และมาอยู่ชิดกัน อยู่ในภาวะที่จะกลมกลืนกันได้ เสียงนั้นก็
จะกลมกลืนกันไปดังกล่าวข้างต้น^๑

เสียงมีลักษณะอย่างหนึ่ง คือ ไม่นั่นนอน ไม่ถาวร เพราะถ้ามีเสียงอื่นเข้า
มาใกล้ เสียงนั้นก็เปลี่ยนแปลงไป (หรืออาจไม่เปลี่ยนแปลงก็ได้) เหมือนกับการ
เอาสี ๒ สีมาละเลงไว้ใกล้ ๆ กัน ก็อาจจะกลมกลืนกันได้ สนธิหมายถึงการที่เสียง
สองเสียงถูกนำมาตั้งหรือวางไว้ใกล้กัน แล้วอาจจะเปลี่ยนแปลงหรือไม่เปลี่ยนแปลง
ก็ได้^๒

คัมภีร์มูลกัจจายน์ รูปศัพท์ปกรณ์ และโมคคัลลภาวะ หากได้บอกความหมาย
ของสนธิไว้แต่อย่างใดไม่ แต่คัมภีร์สีทหิติ ได้อธิบายความหมายของสนธิไว้ว่า

"สนธิยฺนติ เอตฺถ ปทานิ อภฺขรานิ จาคิ สนฺธิ"^๓

แปลว่า ที่เรียกว่าสนธิเพราะเป็นที่ต่อบทและอักษร

ข้อที่ควรสังเกตุก็คือ สนธิ ทำให้เสียงเปลี่ยนแปลงไปได้ แต่หาได้ทำให้
จำนวนคำและความหมายเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใดไม่

^๑คร.บรรจบ พันธุเมธา, บาลีสันสกฤตที่สัมพันธ์กับภาษาไทย, หน้า ๒๗.

^๒ศาสตราจารย์ ม.ล.จิรายุ นพวงศ์, คำบรรยายวิชาบาลีชั้นสูง

ปีการศึกษา ๒๕๑๗.

^๓สีทหิติ, หน้า ๒๑๑.

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงเสียงในสนธิ

การเปลี่ยนแปลงเสียงอันเนื่องมาจากสนธินั้นมีทั้งหมด ๗ ลักษณะด้วยกัน
คือ

๑. เสียงสั้น (รัสสะ) เปลี่ยนเป็นเสียงยาว (ทีฆะ) เช่น สนธิ อธิ
เป็น สนธิช เป็นคน

๒. เสียงยาว อาจะเปลี่ยนเป็นเสียงสั้นไคบาง ซึ่งในกรณีนี้เรียกว่า
รัสสะ เช่น ยถา เอว เป็น ยถรว เป็นคน

๓. สระแท้ หรือสระเกี่ยว บางเสียงจะกลายเป็น สังกุทสระ เรียกว่า
วิการ คือ อี อื เป็น เอ และ อุ อู เป็น โอ เช่น มุณี อาลโย เป็น มุเนลโย
ยถา อุกข์ เป็น ยโตทข์ เป็นต้น

๔. สระบางเสียงเปลี่ยนรูปเป็นพยัญชนะ หรือพยัญชนะเสียงหนึ่งอาจเปลี่ยน
รูปไปเป็นอีกเสียงหนึ่งได้ รวมทั้งการที่นิคหิตเปลี่ยนไปเป็นพยัญชนะด้วย เรียกว่า
อาเทส

เช่น พหู อาพาโห เป็น พหฺวาพาโห

เอก อธิ อหิ เป็น เอกมิทาหิ

คิ เอว เป็น ฅญญฺเวย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงแสดงไว้ ๘ ลักษณะ โดยนับปกติ คือ
การปล่อยไว้เฉย ๆ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใดไว้ด้วย เนื่องจากบทนี้มุ่งศึกษา
ลักษณะการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากสนธิโดยเฉพาะ ฉะนั้นจึงถือว่ามีการเปลี่ยนแปลง
เสียงเพียง ๗ ลักษณะเท่านั้น.

๕. เสียงบางเสียงอาจหายไป เมื่อมีเสียงอื่นมาเกี่ยวข้อง เรียกว่า โลป เช่น จตุคาโร อิเม เป็น จตุคาโรเม เป็นต้น

๖. มีการแทรกพยัญชนะ สระ หรือ นิคคหิต ในคำ เรียกว่า อาคม เช่น ยถา อิทํ เป็น ยถยิทํ หรือ ยถายิทํ หรือ ปุถุชโน เป็น ปุถุชโน จกฺขุ อุตฺปาที เป็น จกฺขุ อุตฺปาที เป็นต้น

๗. มีการเพิ่มพยัญชนะฐานเดียวกันเข้าไปเป็นตัวละครก เรียกว่า สยัญญก เช่น อธิ ปโมทติ เป็น อธิปปโมทติ

อนึ่ง ลักษณะทั้ง ๗ นี้ รวมทั้งปกติ คือ การที่เสียงสองเสียงมาอยู่ใกล้กัน แต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเสียง สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเรียกว่า สนธิกริโยปกรณ ไคแก่วิธีที่ใช่เป็นเครื่องมือในการทำสนธิ

ประเภทของสนธิ

สนธิมี ๓ ประเภท ตามลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างเสียงสองเสียงที่อยู่ใกล้กัน คือ ถ้าสระสองเสียงอยู่ใกล้กัน ซึ่งอาจจะเปลี่ยนแปลงเสียงก็ได้ ไม่เปลี่ยนแปลงก็ได้ เรียกว่า สระสนธิ ถ้าเสียงหนึ่งเป็นสระ (บทหน้า) อีกเสียงหนึ่งเป็นพยัญชนะ (บทหลัง) อยู่ใกล้กัน เรียกว่า พยัญชนะสนธิ และถ้าเสียงหนึ่งเป็นนิคคหิต (บทหน้า) อีกเสียงหนึ่งเป็นสระหรือพยัญชนะ (บทหลัง) จะมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ก็ตาม เรียกว่า นิคคหิตสนธิ

กัมภีร์มูลกัจจายน์ และกัมภีร์รูปสัททวิปกรณไม่ได้ออกไว้โดยตรงว่า สนธิ มีกี่ประเภท แต่เมื่อวิเคราะห์รายละเอียดจากกัมภีร์ทั้งสองแล้ว เห็นได้ว่า ท่านได้ แยกและแยกสนธิไว้ ๓ ประเภท คือ สระสนธิ พยัญชนะสนธิ และนิคคหิตสนธิ^๑

^๑มูลกัจจายน์, หน้า ๔ - ๑๔.

รูปสัททวิปกรณ, หน้า ๑ - ๓๖.

คัมภีร์โมคคัลลานะ ไก่แสดงสูตรพร้อมทั้งวृคตี (ถ้าอธิบายสูตร) และ
อุทาหรณ์เกี่ยวกับสมัญญานิกขาน และสนธิไว้เป็นจำนวน ๕๘ สูตร ในส่วนที่เกี่ยวกับสนธิ
นั้น ท่านแสดงไว้รวม ๆ กัน ไม่ได้บอกว่สนธิมีกี่ชนิด แต่เมื่อวิเคราะห์ดูตามเนื้อหา
แล้วก็ยังมี ๓ ชนิด เช่นเกี่ยวกับคัมภีร์มูลกัจจายน์และรูปสัทธีปกรณ์^๑

คัมภีร์สัทธีปกรณ์กล่าวว่า สนธิโดยสังเขปมี ๒ อย่าง คือ การสนธิกันระหว่าง
บทต่อบท (ปะทานัน ปทสนธิ) เช่น ตตุร อัย เป็น ตตุรายัน เป็นต้น และการสนธิ
ภายในคำเดียวกันหรือศัพท์เดียวกัน เรียกว่า การสนธิกันระหว่างอักษรกับอักษร
(วณณานัน วณณสนธิ) เช่น วิ + ลี + ยุช + ต = วิลียุตโต นอกจากนั้น
คัมภีร์สัทธีปกรณ์กล่าวถึงชื่อของสนธิไว้ถึง ๔ ชื่อ คือ สรสนธิ วุญฺชนสนธิ โวมิสฺสสก-
สนธิ แต่ที่แสดงไว้จริง ๆ ก็มีเพียง ๓ ประเภท เช่นเดียวกัน คือ สรสนธิ
พยัญชนะสนธิ และนิคคหิตสนธิ อนึ่ง นิคคหิตสนธิ นั้น คัมภีร์สัทธีปกรณ์ เรียกว่า โวมิสฺสสก-
สนธิบ้าง เรียกว่า สาธารณสนธิบ้าง^๒

อีกอย่างหนึ่ง มีทางที่จะอธิบายได้อีกอย่างหนึ่งว่า สนธิมี ๒ ประเภท คือ

๑. สนธิภายในคำ หมายถึงการเปลี่ยนแปลงเสียงที่เกิดขึ้นภายในคำเดียว
กัน อาจเนื่องมาจากการประกอบวิภัติ ปัจจัย เพื่อสร้างคำและนำไปใช้ในประโยค
เช่น ปฎิ + อุกฺคมณัน เป็น ปฎฺจุกฺคมณัน เป็นต้น กล่าวโดยสรุป สนธิประเภทนี้
คือ วณณสนธิ ในคัมภีร์สัทธีปกรณ์

^๑โมคคัลลาน วุยากรณ์, หน้า ๑ - ๕๑.

^๒ดูที่เรื่องนิคคหิตสนธิในวิทยานิตินี้.

๒. สนธิภายนอก หรือสนธิระหว่างคำ (ปทสนธิ) คือ การที่คำหรือบทสองบทอยู่ใกล้กัน แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเสียงขึ้น เช่น กโรหิ อติ เป็น กโรหิตี เป็นต้น

สระสนธิ

สระสนธิ คือ การที่ศัพท์หน้าลงท้ายด้วยสระ และศัพท์หลังซึ่งขึ้นต้นด้วยสระอยู่ใกล้กัน แล้วเกิดการกลมกลืนกันหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเสียงขึ้น^๑ ศาสตราจารย์ ดร.บรรจบ พันธุเมธา ใคอธิบายความหมายของสนธิ พร้อมทั้งลักษณะการเปลี่ยนแปลงเสียงในสระสนธิไว้ว่า

สระสนธิ คือ การสนธิหรือการเชื่อมเสียงระหว่างสระ หมายความว่า เสียงท้ายของคำต้นเป็นสระ และเสียงต้นของคำที่ตามมาก็เป็นสระ ตามธรรมชาติว่าเป็นสระเดียวกัน คือ อะ และ อา ควบกัน อิ หรือ อี ควบกัน หรือ อุ หรือ อู ควบกัน สนธิกันแล้ว เสียงก็จะคงเป็นสระเดิม แต่อาจจะเปลี่ยนหรือยาวก็ได้^๒

กัมภีร์ศัพท์คดี ใคอธิบายความหมายของสระสนธิไว้ว่า

"สรานํ สเรสุ วา สนฺธิ สรสนฺธิ เอกถ สราเทสโลปวเสน

^๑หลวงเทพคุณานุศิษฎ์, บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๗), หน้า ๓๓.

: Buddhadatta, The New Pāli Course Part II, (Colombo : The Colombo Apothecaries Co., Ltd., 1974), p. 3.

^๒ศาสตราจารย์ ดร.บรรจบ พันธุเมธา, บาลีและสันสกฤตในภาษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : ร.พ.มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๘), หน้า ๒๘ - ๓๒.

สามิติ สนธิ สรสนธิติ วุจติ"^๑

แปลว่า การต่อสระ (เข้ากับสระ) หรือการต่อในสระทั้งหลายเรียกว่า สระสนธิ หนึ่ง ในคำว่า สรสนธิ นี้คำอธิบายว่า การต่ออันบังเกิดทำให้สำเร็จไคด้วย อำนาจแห่งการแปลงและการลบซึ่งสระ (เป็นต้น) ท่านเรียกว่า สระสนธิ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายของสระสนธิไว้สั้น ๆ ว่า สระสนธิต่อสระ^๒ ตัวอย่างที่ทรงแสดงไว้ในสระสนธิ มี อาทิเช่น

ตฺตร	อัย	=	ตฺตราย
จตุตาโร	อิเม	=	จตุตาโรเม
สเมตุ	อายุสุมา	=	สเมตายุสุมา
อภินนฺทุ	อิติ	=	อภินนฺทุติ ^๓

คัมภีร์มูลกัจจายน์ คัมภีร์รูปสัทธีปกรณัม และคัมภีร์โมคคัลลานะ ไม่ได้ อธิบายความหมายของสระสนธิไว้แต่อย่างใด

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางเสียงในสระสนธิ

สนธิก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเสียง แต่ไม่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ทางความหมาย แต่ถ้าวัดพิจารณาตามแนววิชาภาษาศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

^๑ สัททนีติ, หน้า ๒๑๑.

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, บาลีไวยากรณ์ ๑, หน้า ๑๙ - ๑๘.

^๓ อภินนฺทุติ น่าจะเป็น นิคคหิตสนธิมากกว่า เพราะบทหน้าเป็นนิคคหิต บทหลังเป็นสระ.

มาแล้วนั้นย่อมจะเป็นไปเอง คือ เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติของภาษา ส่วนกฎเกณฑ์ (สูตร) น่าจะเป็นเพียงข้อสังเกตที่ได้มาภายหลัง ผลจากการที่ได้พิจารณาสูตรและ วุक्ति (คำอธิบายสูตร) เกี่ยวกับสระสนธิในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ที่สำคัญ ๆ แล้ว สามารถ จะสรุปลักษณะการเปลี่ยนแปลงเสียงในสระสนธิอย่างคร่าว ๆ ได้ ๖ ลักษณะ ดังนี้

๑. สระเสียงสั้นร่วมกับสระเสียงสั้นวรรณะเดียวกัน จะกลายเป็นเสียง ยาววรรณะเดียวกัน ตัวอย่างเช่น

อิ + อิ = อี เช่น สนธิ อธิ เป็น สนธิอิ

อุ + อุ = อู เช่น พุทธิ อนุสฺสติ เป็น พุทธิอนุสฺสติ

๒. ถ้าสระ เอ ร่วมกับ อ เอ อาจกลายเป็น ย เช่น

เต อหิ เป็น ทยาหิ

๓. ถ้าสระ โอ อุ ร่วมกับ อ อา สระ โอ อุ จะกลายเป็น ว

เช่น

พหู อาพาโอ เป็น พหฺวาพาโอ

อด โช อสฺส เป็น อดชฺวสฺส

๔. สระสองเสียงรวมกัน ไม่ว่าจะ เป็นเสียงใดกับเสียงใด เสียงจะคง

การที่ อภิ เปลี่ยนเป็น อพภ หรือ อธิ เปลี่ยนเป็น อชฌ ก็ควรนับเข้าใน ลักษณะนี้ เพราะทั้ง อภิ และ อธิ จะต้องเปลี่ยนรูปไปตามขั้นตอนดังนี้ คือ อภิ - อภย - อพภ, อธิ - อธิย - อชฌ.

อยู่เสียงหนึ่ง หายไปเสียงหนึ่ง^๑

ตัวอย่างเช่น

อิ + เอ เป็น เอ เช่น ลกน^๑ติ เอ^๑ตถ = ลกน^๑เต^๑ตถ
 เอ + อ เป็น อ เช่น เม อ^๑ตถิ = ม^๑ตถิ
 อี + โอ เป็น โอ เช่น ภิก^๑ษุ^๑นี โอ^๑วา^๑โท = ภิก^๑ษุ^๑โน^๑วา^๑โท

๕. ในกรณีของข้อ ๔ ถ้าเสียงที่คงอยู่นั้นเดิมเป็นเสียงสั้นจะกลายเป็นเสียงยาว

ตัวอย่างเช่น

อิ^๑ตถิ อ^๑ย^๑ เป็น อิ^๑ตถาย^๑
 รา^๑ช^๑นี อ^๑ร^๑ เป็น รา^๑ช^๑นุ^๑ร^๑

๖. มีการแทรกเสียงพยัญชนะในระหว่างเสียงสระ

ตัวอย่างเช่น

ย^๑ดา อิ^๑หิ เป็น ย^๑ด^๑ย^๑หิ, ย^๑ด^๑าย^๑หิ
 ฉ^๑ อาย^๑ต^๑น^๑า^๑นิ เป็น ฉ^๑พ^๑าย^๑ต^๑น^๑า^๑นิ

แต่ก็มีกริไวยากรณ์ทุกกริมีร์มองในแง่ของกฎเกณฑ์ว่า การเปลี่ยนแปลงทุกลักษณะในสระสนธินี้มีสาเหตุหรือเหตุผลอยู่ ๒ ประการ คือ การเปลี่ยนแปลงเพราะ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ตามธรรมชาติเสียงเดียวกัน (สวรรณ) รวมกันจะเป็นเสียงยาว แต่เนื่องจากลักษณะของภาษาบาลีไม่นิยมพยางค์ที่มีความยาวถึง ๓ मात्रา สระเสียงเดียวกันจึงรวมกันเป็นเสียงสั้นได้ เช่น ม^๑น^๑ิ + อ^๑น^๑ท เป็น ม^๑น^๑ิน^๑ท กรณีเช่นนี้นักไวยากรณ์บาลีถือเข้าในข้อ ๔ นี้.

สระหน้าอย่างหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงเพราะสระหลังอย่างหนึ่ง มีรายละเอียดดังนี้

ก. การเปลี่ยนแปลงเพราะสระหน้า สระหน้ามีอิทธิพลทำให้สระหลังเปลี่ยนแปลงเสียงในลักษณะต่าง ๆ กัน ดังนี้

๑. ในเพราะสระหน้าที่ถูกลบไป ใ้ที่สระหลังไ้โดยบาง^๑

ตัวอย่างเช่น

โย ปน อัย ขโม โหติ = โย ปนาย ขโม โหติ
(วิสุทธี ๑.๘)

ฐาน อุปจารโต = ฐานุปจารโต (อภิธรรมมคตวิภาวินี ๒๘)

๒. ในเพราะสระหน้าให้แปลง เอ ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่ง เอวศัพท์ เป็น วิ แล้ววิสสระหน้าควย^๒ เช่น

ยถา เอว พสุธาตลฺยจ สพฺพิ = ยถวิ พสุธาตลฺยจ สพฺพิ
ตถา เอว สฺปุชฌนียะ = ตถวิ สฺปุชฌนียะ
(มูลกัจจายน์ ๖)

๓. เพราะสระหน้าที่เป็นวรรณะเดียวกันหรือมีรูปเสมอกัน (อสวณฺณ) หรือต่างวรรณะกันหรือมีรูปไม่เสมอกัน (อสวณฺณ) ที่ถูกลบแล้ว สระหลังคือ อี อี้ จะเปลี่ยนเป็น เอ อู อู จะเปลี่ยนเป็น โอ^๓

^๑มูลกัจจายน์สูตรที่ ๒๕ : ทีฆิ. สโร โข ปโร พุพฺพสเร ลฺลฺกเต กฺวจิ ทีฆิ ปฺปโปคิ.

^๒มูลกัจจายน์สูตรที่ ๑๓ : วา ปโร อสฺฐปา. สรมฺหา ปรสฺส เอวสฺส เอกการสฺส อาทิสฺส วิกาโร โหติ พุพฺโพ จ สโร รสฺโส โหติ นวา.

^๓รูปศัพท์ปกรณ์สูตรที่ ๓๔ : ลฺลฺกเต อสวณฺณ. สโร ปโร สฺฐเป วา อสฺฐเป วา พุพฺพสเร ลฺลฺกเต กฺวจิ อสวณฺณ ปฺปโปคิ.

ตัวอย่างเช่น

กมฺมาโร รชตฺสฺส อิว = กมฺมาโร รชตฺสฺสเสว (ธ.อ. ๗.๘)

อุปลํ อิว ยถา อุทเก = อุปลํ ยโถทเก (ธ.อ. ๖.๑๘๕)

๔. ในเพราะสระหน้า ลบสระหลังเสียไบบ้าง?

ตัวอย่างเช่น

กหํ นุ โข นิพฺพตฺตา อิติ = กหํ นุ โข นิพฺพตฺตาติ (ธ.อ. ๓.๒๘)

โส อปี คเถว อุโปสฺสํโก = โสปี คเถว อุโปสฺสํโก (ธ.อ. ๓.๔๒)

ข. การเปลี่ยนแปลงเพราะสระหลัง สระหลังมีอิทธิพลทำให้สระหน้าเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๑. ในเพราะสระหลัง ลบสระหน้าเสียไบบ้าง^๑

ตัวอย่างการลบสระ อ ซึ่งอยู่ข้างหน้ามี ดังนี้

ฐานํ โข ปน เอตํ อวฺโส วิชฺชติ = ฐานํ โข ปน เอตํ อวฺโส วิชฺชติ

(ธ.อ. ๑๒.๔๗)

เสนาปติ กิริ อากฺขณฺติ = เสนาปติ กิริ อากฺขณฺติ (ธ.อ. ๓.๑๘)

ตัวอย่างการลบสระ อา

โสปี ตถา เอว อุโปสฺสํโก = โสปี ตถา เอว อุโปสฺสํโก (ธ.อ. ๓.๔๒)

^๑โมคฺคฺคฺลฺลาน วายากรรมํ สุตฺรที่ ๒๗ : ปโร กฺวจิ. สรมฺหา สโร ปโร กฺวจิ โลปนีโย โหติ.

^๒มฺลฺกัจจายนํ สุตฺรที่ ๑๒ : สฺรา สเร โลปํ. สฺรา โข สฺพเพมิ สเร ปเร โลปํ ปปโปนฺติ.

กทรนกรโต อากาศ อตุถ = กทรนกรโต อากาศตุถ (ธ.อ. ๓.๕๑)

ตัวอย่างการลบสระ อี

คี^๑หี อากา^๑เร^๑หิ = คี^๑หากา^๑เร^๑หิ (วิสุทธี ๑.๕)

จิต^๑ตลี^๑เสน^๑ หิ เอตุถ = จิต^๑ตลี^๑เสน^๑ เหตุถ (วิสุทธี ๑.๔)

ตัวอย่างการลบสระ อี

ภิก^๑ขุ^๑นี^๑ โอ^๑วา^๑โท = ภิก^๑ขุ^๑โน^๑วา^๑โท (มงฺกคตฺถก ๒.๔๓๔)

ตัวอย่างการลบสระ เอ

ปุ^๑ตุ^๑ตา^๑ เม อตุถิ = ปุ^๑ตุ^๑ตา^๑ มตุถิ (ธ.อ. ๓.๑๒๘)

ธ^๑น^๑ เม อตุถิ = ธนมตุถิ (ธ.อ. ๓.๑๒๘)

ตัวอย่างการลบสระ โอ

กิ^๑เล^๑โส^๑ โอ^๑โ^๑ฆ^๑ = กิ^๑เล^๑โส^๑โ^๑ฆ^๑ (ธ.อ. ๒.๕๒)

เอ^๑โส^๑ เอ^๑ว^๑ = เอ^๑เส^๑ว^๑ (ธ.อ. ๑.๒๑)

ตัวอย่างการลบสระ อุ

สา^๑ธุ^๑ อห^๑ = สา^๑ธา^๑ห^๑ (ที.ม. ๑๐.๑๓๓)

๒. เมื่อลบสระหลังแล้ว ที่สระหน้าใดบ้าง^๒

^๑มูลกัจจายน^๑สูตรที่ ๑๖ : ปุ^๑พ^๑โพ^๑จ. ปุ^๑พ^๑โพ^๑ จ. สโร^๑ ปโร^๑โล^๑เป^๑ กเต^๑
กว^๑จิ^๑ ที่^๑ฆ^๑ ป^๑ป^๑ไป^๑ติ.

ตัวอย่างเช่น

ภวิสุสฺสตี อิติ = ภวิสุสฺสตี^๑ (ธ.อ. ๑.๓)

สาธุ อิติ = สาธุติ (ธ.อ. ๑.๖)

๓. เพราะสระหลัง สระ เอ จะเปลี่ยนรูปเป็น ย สระ โอ อู จะเปลี่ยนรูปเป็น ว^๒

ตัวอย่างเช่น

อธิตโต โข เม อยฺ มโม = อธิตโต โข มยฺ มโม (ม.ม. ๑๒.๑๒)

เต อหิ เอวฺ วเพยฺยิ = ตยฺ อหิ วเพยฺยิ (ม.ม. ๑๒.๑๒)

อนฺ เอติ = อนฺ เวติ (ธ.อ. ๑.๒๘)

อຍฺ ตุ เอตฺถ = อยฺ น ต วตฺถ^๓

๔. เพราะสระหลังแปลง ฐ แห่ง อธิ คัพท เป็น ท

^๑อาจจะอธิบายได้ในลักษณะที่ว่า สระเสียงสั้นรวมกับสระเสียงสั้นย่อมจะกลายเป็นเสียงยาว.

^๒มูลกัจจายน์สูตรที่ ๑๗ : ยเมทนต์สสาเทโส. เอการสฺส อนตฺถตฺสส
สเร ปเร กฺวจิ ยการาเทโส โหติ.

: มูลกัจจายน์สูตรที่ ๑๘ : วโมทนต์คานํ. โอการุการานํ อนตฺถคานํ
สเร ปเร กฺวจิ วการาเทโส โหติ.

^๓เหตุที่เปลี่ยน เอ เปลี่ยนเป็น ย เพราะ เอ และ ย เกิดในฐานเดียวกัน
และที่ อู โอ เปลี่ยนรูปเป็น ว เพราะ อู โอ และ ว เกิดในฐานเดียวกัน.

ตัวอย่างเช่น

เอก อิ อหิ เป็น เอกมิทาหิ° (ที.ม. ๑๐.๕๗)

๕. เพราะสระหลัง ติ แห่ง อติ ปติ อติ จะเปลี่ยนรูปเป็น จุ
ไคบาง และเพราะสระหลัง เช่นเดียวกัน อภิ เปลี่ยนเป็น อพภิ อธิ เปลี่ยนเป็น อธฉ^๒

ตัวอย่างเช่น

อติ เอวิ = อิจูแจวิ (มงฺกคฺตฺถ ๒.๑๗)

ปติ เอโก = ปจุแจโก (มงฺกคฺตฺถ ๒.๑๕)

อภิ โอภาโส = อพฺโภกาโส (วิสุทฺธิ. ๑.๕๕)

๑ มุลกัจจายน์สูตรที่ ๒๐ : โท ธสฺส จ. ธ อิจูเจตฺสฺส สเร ปเร
กฺวจิ ทการาเทโส โหติ.

การที่เสียง ธนิต ธ (dh) กลายเป็น สนิลิต ท (d) อาจอธิบายได้ว่า
เสียง h ไก่กร่อนไป คงเหลือแต่ d (ท)

๒ สัททนิคฺสูตฺรที่ ๔๖ : อติ ปติคินฺ ติ จ. อติ ปติ อติสฺททานฺ ติกาโร
สเร ปเร กฺวจิ จการํ ปโปปติ.

๓ มุลกัจจายน์สูตรที่ ๔๔ : อพฺโภ อภิ. อภิ อิจูเจตฺสฺส สเร ปเร
อพฺภาเทโส โหติ.

๔ มุลกัจจายน์สูตรที่ ๔๕ : อชฺโณ อธิ. อธิ อิจูเจตฺสฺส สเร ปเร
อธฉาเทโส โหติ.

อธิ อูเปกษติ = อชฺฌเปกษติ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๖๓)^๑

๖. เพราะ เหว ศัพท์อยู่ข้างหลัง แปลง อี แห่ง อิติ ศัพท์และศัพท์อื่น (บางศัพท์) เป็น ว^๒

อิสสิลลิต อิติ เหว = อิลลิตเตว

ปญฺจปาปา อิติ เหว = ปญฺจปาปาเตว (มจฺจกถก. ๑.๖๔)

๗. เพราะสระหลัง มีการแทรกพยัญชนะบางตัว คือ ย ว ม ท น ต ร พ และ ค ลงในระหว่างสระ^๓ (อาคม)

^๑การที่ ติ เปลี่ยนเป็น จฺจ อภี เปลี่ยนเป็น อพฺภ และ อธิ เปลี่ยนเป็น อชฺช นั้น อาจกล่าวได้ว่า เป็นไปตามขั้นตอน ดังนี้คือ

อติ - อตฺย - จฺจ + อนฺตํ = อจฺจุนฺตํ

อภี - อภฺย - อพฺภ + โอกาโส = อพฺภโอกาโส

อธิ - อธฺย - อชฺช + อูเปกษติ = อชฺชูปเอกษติ

เป็นที่น่าสังเกตว่า การเปลี่ยนแปลงตามข้อ ๔ และข้อ ๕ นั้น คัมภีร์มูลกัจจายน์ และคัมภีร์รูปสัทธีจักไว้ในสระสนธิ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงแสดงไว้ในประเภทพยัญชนะสนธิ.

^๒สัทธีติที่ ๔๕ : เหวสทฺสฺส เอกาเร ปเร อิติ สทฺสฺส อชฺชฺสฺส จ สทฺสฺส อีสฺส วกาโร โหติ กฺวจิ.

^๓มูลกัจจายน์สูตรที่ ๓๕ : ยวมทนตฺรพา จาคุมมา. สเร ปเร ยกาโร มกาโร วกาโร ทกาโร นกาโร ตกาโร รกาโร พกาโร อีเม อากมา โหนติ.

ข้อที่ควรสังเกตก็คือ คัมภีร์บาลีไวยากรณ์อื่น ๆ เช่น สัทธีติ รูปสัทธี และมูลกัจจายน์ท่านจัดพยัญชนะอาคมไว้ในสระสนธิ แต่ในตำราไวยากรณ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงจัดไว้ในพยัญชนะสนธิ.

ย อากม เช่น

โทติ เหว = โทติเยว (ชาตกฎฐกถา ๑.๑๗)

น อิมิ = น ยิมิ (มงฺกคตถ ๑.๔๔)

ว อากม เช่น

ยิ ปลั อหุ อมฺหเส = ยิ ปลั อหฺวมฺหเส (ธ.อ. ๑.๑๔๑)

มิตี ภนฺตา อุกฺกชฺติ = มิตี ภนฺตา วุกฺกชฺติ^๑ (มุลกัจจายน์ ๕)

ม อากม เช่น

สิตฺตา เต ลหุ เอสฺสตี = สิตฺตา เต ลหุเมสฺสตี (มิลินฺท ๑๑๓)

อุทกปริยนฺตํ ว วสุณฺชรา อกมฺปยี = อุทกปริยนฺตํ วสุณฺชรา มกมฺปยี
(ชิน .๒๑๖)

ท อากม เช่น

สมฺมา อญฺญา วิมุตฺตานํ = สมฺมทญฺญา วิมุตฺตานํ (ธ.อ. ๓.๕๓)

ทาว เหว = ทาวเทว^๒ (มงฺกคตถ ๑.๓๗๔)

เอต อคฺคํ = เอตทคฺคํ

^๑เสียง ว ที่เพิ่มขึ้นมานี้ น่าจะอธิบายได้ว่า ได้เกิดขึ้นด้วยอิทธิพลของ อุ เพราะ อุ และ ว เกิดในฐานเดียวกัน ดังนั้น ถ้าออกเสียงเร็ว ๆ เสียง อุ อาจะ กลายเสียงเป็น ว.

^๒ทาว ในภาษาบาลี ในภาษาสันสกฤตจะเป็น ทาวตฺ ต ในคำว่า ทาวตฺ อาจกลายเป็น ท ไค้ เพราะอยู่ใกล้กับ เหว ศัพท์ซึ่งเป็น โสสะ แต่ในภาษาบาลีถือว่า ลง ท. อากม.

น	อากม	เช่น					
	จิรี	อายุติ	=	จิรีนนายติ (มูลกัจจายน์ ๑๐)			
	อิโต	อายุติ	=	อิโต นายติ (มูลกัจจายน์ ๑๐)			
ต	อากม	เช่น					
	ตสุมา	อิธิ	=	ตสุมาติหิ ^๑ (ธ.อ. ๔.๑๐๑)			
พ	อากม	เช่น					
	ฉ	อภิญญา	=	ฉพภิญญา ^๒ (ชาตกกฏฐกถา ๑.๔๖๑)			
ร	อากม	เช่น					
	อารคเค	อิวิ	สาสโป	=	อารคเคริวิ	สาสโป	(ธ.อ. ๓.๑๔๕)
	สพฺภิ	เอว		=	สพฺภิเรว ^๓	(มงฺกคฺคตฺถ ๑.๔๗)	
ค	อากม	เช่น ^๔					
	ปฺวา	เอว	=	ปฺเคว	(ธ.อ. ๔.๑๓๐)		

^๑ตสุมาในภาษาบาลี ในภาษาสันสกฤตจะเป็น ตสุมาต ดังนั้น เมื่อ ตสุมาต + อิธิ จะเท่ากับ ตสุมาติธิ ในภาษาบาลีเป็น ตสุมาติหิ และถือว่าลง ต อากม.

^๒ภาษาสันสกฤตเป็น ชฺช อภิญญา ภาษาบาลีนิยมใช้ พ แทน ท และใช้ ฉ แทน ษ (ส) จึงกลายเป็น ฉพภิญญา.

^๓สพฺภิ ในภาษาบาลีจะตรงกับ สหฺภิះ ในภาษาสันสกฤต วิสรรค (ะ) อาจกลายเป็น ร ได้ ในลักษณะนี้ไวยากรณ์บาลีถือว่าลง ร อากม.

^๔มูลกัจจายน์สูตรที่ ๔๒ : โค สเร ปฺนฺตฺสฺสาคโม กฺวฺจิ. ปฺนฺตฺ อิจฺเจตฺสฺส อฺนฺเต สเร ปฺเร กฺวฺจิ กฺการาคโม โหติ.

: มูลกัจจายน์สูตรที่ ๔๓ : ปาสฺส จานฺโต รสฺโส. ปฺวา อิจฺเจตฺสฺส อฺนฺเต สเร ปฺเร กฺวฺจิ กฺการาคโม โหติ อฺนฺโต สโร รสฺโส โหติ.

ปฺถ เอว = ปฺถเคว (อภิธรรมมคฺควิภาวณิ ๒๔๘)

๘. เพราะสละหลังวางสละหน้าไว้เฉย ๆ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง^๑

เช่น โภ อิมิ ปฐวี วิเชสฺสตี^๒ (ช.อ. ๓.๑)

พยัญชนะสนธิ

พยัญชนะสนธิ คือ การที่บทหน้าซึ่งลงท้ายด้วยสระ และบทหลังซึ่งขึ้นต้นด้วย พยัญชนะอยู่ใกล้กัน แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเสียงขึ้น หรืออาจจะไม่เปลี่ยนแปลง เลยก็ได้ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พยัญชนะสนธิจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อคำใดคำหนึ่งซึ่งลงท้าย ด้วยสระเชื่อมเข้ากับคำที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ^๓ หลวงเทพครูมานุกิจย์ ได้กล่าวถึงลักษณะ ของพยัญชนะสนธิโดยเปรียบเทียบกับสระสนธิไว้ว่า ศัพท์ ๒ ศัพท์ ศัพท์ต้นลงท้ายด้วย สระ ศัพท์หลังขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ นี้คือพยัญชนะสนธิ ต่างจากสระสนธิ ซึ่งศัพท์ต้น

^๑มูลกัจจายน์สูตรที่ ๒๔ : สเร กฺวจิ. สรา โช สเร ปเร กฺวจิ
ปกฺติรูปา.

: โมคฺคคฺคฺลฺลานวฺยากรณิ สูตรที่ ๒๔ : ปุพฺพปรสฺรา เทวปี วา กฺวจิ
น ลฺยุยนฺเต.

^๒ปกฺติสระสนธิ คือ การที่สระสองเสียงอยู่ใกล้กัน แต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เสียงไวยากรณ์บาลีถือว่า เมื่อสระสองเสียงอยู่ประชิดกัน ย่อมมีการสนธิเพื่อให้หลัก เกณฑ์นี้สมบูรณ์ เมื่อเสียงสองเสียงอยู่ประชิดกันแล้วไม่มีการเปลี่ยนแปลง นักไวยากรณ์ บาลีจึงถือว่ามีการสนธิที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูป โดยเรียกว่า ปกฺติสนธิ.

^๓Buddhadatta, The New Pāli Course Part II, p. 3.

ลงท้ายด้วยสระ และศัพท์หลังก็ขึ้นด้วยสระ นี่เป็นข้อแตกต่างกันในสนธิทั้งสองนี้^๑

คัมภีร์ สัททนต์ก็ได้อธิบายความหมายของพยัญชนะสนธิไว้ว่า

"วฺยฺญฺชนานํ วฺยฺญฺชนเณสุ वा สนฺधि व्ยฺญฺชนสนฺधि अपि व्ยฺญฺचनात्स्लो-
 ปกรณवसेन सार्विद्ये स्नधि व्ยฺญฺชนสน्धिविदि वृज्जति"^๒ แปลว่า การเชื่อมตอพยัญชนะ
 (เข้ากับสระ) หรือการเชื่อมตออันเนื่องมาจากพยัญชนะ (ในเพราะพยัญชนะ) เรียก
 ว่าพยัญชนะสนธิ อีกอย่างหนึ่ง การเชื่อมตออันบังเกิดให้สำเร็จด้วยอำนาจแห่งการ
 ทำการแปลงและการลบ (เป็นต้น) เนื่องมาจากพยัญชนะ (ในเพราะพยัญชนะ)
 เรียกว่า พยัญชนะสนธิ

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงเสียงในพยัญชนะสนธิ

ในพยัญชนะสนธิ มีการเปลี่ยนแปลงเสียง ๕ ลักษณะ ด้วยกัน ทั้งนี้ถ้าหาก
 ไม่นับรวมปกตพยัญชนะสนธิ ก็คือการที่บทหน้าลงท้ายด้วยสระ บทหลังขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ
 อยู่ใกล้กัน แต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

๑. สระเสียงยาวบางเสียงจะกลายเป็นเสียงสั้น (รัสสะ)

ตัวอย่างเช่น

ปมาเท ฤษฺสฺสฺ วา = ปมาเท ฤษฺสฺ วา (พ. ธ. ๒๕.๑๘)

๒. สระเสียงสั้นบางเสียงจะกลายเป็นเสียงยาว (ทีฆะ)

ตัวอย่างเช่น

เอวํ คาเม มฺนึ จเร = เอวํ คาเม มฺนึ จเร (พ. ธ. ๒๕.๒๑)

^๑หลวงเทพกรณานุศิษฎ์, บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม ๘, หน้า ๕๐.

^๒สัททนต์, หน้า ๖๑๑.

๓. อาจมีการแทรกพยัญชนะเข้ามาเป็นตัวสะกด โดยถือตามหลักการของพยัญชนะสังโยคในภาษาบาลี คือ พยัญชนะที่ ๑ ชั้นหน้าพยัญชนะที่ ๑ และที่ ๒ ในวรรคเดียวกัน พยัญชนะที่ ๓ ชั้นหน้าพยัญชนะที่ ๓ และ ๔ ในวรรคเดียวกัน พยัญชนะที่ ๕ ชั้นหน้าตัวเอง และพยัญชนะตัวอื่นในวรรคของตนได้ทุกตัว (สังโยค)

ตัวอย่างเช่น

ปญฺจ ขนฺธา = ปญฺจกฺขนฺธา (ธ.อ. ๗.๔๒)

นี ปปฺพฺจา = นีปปฺพฺจา (ธ.อ. ๗.๔๒)

๔. เสียงสระของศัพท์หน้าบางศัพท์เปลี่ยนไป เช่น เสียง โอ (แห่ง โส และ เอโส) กลายเป็นเสียง อ และเสียง อ แห่งปฺด ศัพท์กลายเป็น อฺ (โลป - อากม)

ตัวอย่างเช่น

เอโส ฐมฺโม = เอส ฐมฺโม (ธ.อ. ๑.๔๘)

ปฺด ชโน = ปฺดฺชโน (ม.มู. ๑๒.๑๓)

๕. พยัญชนะบางเสียงเปลี่ยนแปลง ซึ่งโดยมากเป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของสนธิภายใน

ตัวอย่างเช่น

น ปติปฺนฺรติ = น ปฏิปฺนฺรติ (ธ.อ. ๗.๑๔๒)

ส่วนคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีอธิบายการเปลี่ยนแปลงเสียงในแง่ของกฎเกณฑ์ว่าการเปลี่ยนแปลงในพยัญชนะสนธินี้มีสาเหตุอยู่ ๒ ประการ คือ ๑. การเปลี่ยนแปลงเพราะสระของบทหน้า ๒. การเปลี่ยนแปลงเพราะพยัญชนะของบทหลัง

ก. การเปลี่ยนแปลงเพราะสระของบทหน้า

๑. เพราะสระอยู่ข้างหน้า มีการเพิ่มพยัญชนะข้างหลังเข้ามาอีก

ตัวหนึ่ง ตามวิธีของพยัญชนะสังโยค กังที่ไ้กล่าวมาแล้ว^๑

ตัวอย่างเช่น

อุปจาร ปทาน = อุปจารปทาน (อภิธรรมมุตตวิภาวินี ๒๕๘)

ทุกข ขยาย = ทุกขขยาย (ม.มู. ๑๒.๕๔๘)

ข. การเปลี่ยนแปลงเพราะพยัญชนะบทหลัง พยัญชนะของบทหลังอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเสียงลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. เพราะพยัญชนะหลัง ลบสระ โอ ช่างหน้าเสียไ้บาง แล้วลง
อ อากม แทนที่^๒

ตัวอย่างเช่น

เอโส นโย = เอส นโย (ม.กคตตที่ปนี ๑.๒๓๐)

ยสฺมา เจโส คิสรณิ กโต. ยสฺมา เจส คิสรณิ กโต^๓
(ม.กคตตที่ปนี ๑.๔๐)

^๑มูลกัจจายน์สูตรที่ ๒๔ : ปเรเทวภาโว สุาเน. สรมฺหา ปรสฺส
พฺยญฺจนสฺส เทวภาโว โหติ สุาเน.

มูลกัจจายน์สูตรที่ ๒๕ : วคฺเค โสสาโฆสํ คตฺติยปฺปฺรฺมา. วคฺเค โข
สพฺเพสํ พฺยญฺชนานํ โสสาโฆส ภูตํ สรมฺหา ยถาสงฺขมํ คตฺติยปฺปฺรฺมกฺขรา
เทวภาวํ คจฺฉนฺติ.

^๒มูลกัจจายน์สูตรที่ ๒๗ : โลปฺยจฺ ตตรากาโร. สรา โข พฺยญฺชน
ปเร กฺวจิ โลปํ ปปฺโปนฺติ ตตร จ โลเป กฺเต อการากโม โหติ.

^๓ในภาษาสันสกฤต รูปปรุมาวิภคฺติ เอกพจน์ของ ตท และ เอกท เป็น
สฺส และ เอษฺส ทั้ง สฺส และ เอษฺส จะมีรูปเป็น สฺ เอษ เมื่ออยู่หน้าพยัญชนะทั้ง
ที่เป็นโฆสและอโฆส เช่น สฺ กโรติ กังนั้นจึงมีทางคิดไ้ว่า การเปลี่ยนแปลงเสียง
ในลักษณะดังกล่าว มีไ้อยู่ทั่วไปทั้งในสันสกฤตและบาลี.

๒. เพราะพยัญชนะหลังสระ อ ที่สุดแห่ง ปรุ กัพท์ กลายเป็น อู^๑
ตัวอย่างเช่น

ปรุ ชโน = ปรุชชโน (ขุ. ฏ. ๒๕.๕๑)

ปรุ กาเม = ปรุฏ กาเม^๒ (ขุ. ศุ. ๒๕.๔๘๔)

๓. เพราะพยัญชนะหลังลง โอ อากมไค^๓

ตัวอย่างเช่น

ปร สหสส์ = ปโรสหสส์ (ชาตกฎฐกถา ๒.๒๕๕)

ปร สติ = ปโรสติ (รูปสัทธิ. ๓๐)

^๑มูลัจจายนสูตที่ ๔๘ : ปรุสสุ พยฺยชเน ปรุ อิจฺเจตสฺส อนฺโต
สโร พยฺยชเน ปเร อุกาโร โหติ.

^๒อาจจะอธิบายตามแนววิชาภาษาศาสตร์ได้ว่า ได้มีการเพิ่มเสียงสระเข้า
มาเพื่อให้ออกเสียงไคสะควก

อนึ่ง ภาษาสันสกฤตสมัยพระเวทมีคำว่า ปรุฏ และ ปรุฏ แปลว่า กว้าง
แผ่ออกไป ดู Pali text society's Dictionary หน้า ๔๖๖.

^๓มูลัจจายนสูตที่ ๓๖ : กฺวาจิ โอ พยฺยชเน. พยฺยชเน ปเร กฺวาจิ
โองการาคโม โหติ.

อนึ่ง ตัวอย่างตามสูตนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงแสดงไว้ในสระสนธิ.
^๔ถ้าพิจารณาถึงภาษาสันสกฤตสมัยพระเวท กัพท์ว่า ปร นั้นไคแก่ ปรสุ
มีความหมายว่า ยิ่ง เกิน ไซ้กับสังขยาที่ประกอบหุติยาวิภคตี ในกรณีเช่นนี้ อสุ อาจจะ
กลายเป็น โอ ตามหลักสนธิของไวยากรณ์สันสกฤต.

๔. เพราะพยัญชนะหลัง รัสสะสรรหน้าไคบาง^๑

ตัวอย่างเช่น

ปมาเท ภยทสสี่ วา = ปมาเท ภยทสสี่วา (ขุ. ธ. ๒๕.๑๙)

ยิฏฐึ วา หุคิ วา = ยิฏฐึ ว หุคิ ว (ขุ. ธ. ๒๕.๒๙)

๕. ในเพราะพยัญชนะหลัง ทีฆะสรรหน้าไคบาง^๒

ตัวอย่างเช่น

เอวํ คาเม มุณี จเร = เอวํ คาเม มุณี จเร (ขุ. ธ. ๒๕.๒๑)

วนโต ชยติ ภยํ = วนโต ชยติ ภยํ^๓ (ขุ. ธ. ๒๕.๕๒)

๖. ในเพราะพยัญชนะหลัง สรรหน้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด^๔

ตัวอย่างเช่น

มโนปุพฺพคฺมา ธมฺมา (ขุ. ธ. ๒๕.๑๕)

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ (ขุ. ธ. ๒๕.๑๘)

^๑มูลกัจจายน์สูตรที่ ๒๖ : รัสสํ. สฺรา โช พยฺยชเน ปเร กฺวจิ
รัสสํ ปโปปติ.

^๒มูลกัจจายน์สูตรที่ ๒๗ : ทีฆํ. สฺรา โช พยฺยชเน ปเร กฺวจิ ทีฆํ
ปโปปติ.

^๓มีทางที่จะตีความได้ว่า การที่ฆะสรรอย่างที่ยกมานี้ เป็นเพราะลักษณะของ
ฉันทลักษณะ (metri causa) ที่นำมากล่าวไว้ว่า เนื่องมาจากพยัญชนะในที่นี้ ก็เพื่อ
รักษาความคิดของนักไวยากรณ์เดิมไว้.

^๔มูลกัจจายน์สูตรที่ ๒๓ : สฺรา ปกฺติ พยฺยชเน. สฺรา โช พยฺยชเน
ปเร ปกฺติรูปา โทหนติ.

๑. พยัญชนะบางตัวเปลี่ยนรูปไป ซึ่งโดยมากเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบสนธิ
ภายใน

ตัวอย่างเช่น

จ - ห^๑

สาธุ หสฺสนํ อริยานํ = สาหุ หสฺสนํ อริยานํ (ม.กค.ต.ที่ป.นี้ ๑.๓๔)

ค - ฦ

ทุกกตํ = ทุกกฦํ (ม.กค.ต.ที่ป.นี้ ๑.๒๖)

ปากตํ = ปากฦํ (ม.กค.ต.ที่ป.นี้ ๑.๖๓)

คด - ฦ^๒

อตฺถกถา = อฏฺฐกถา (ม.กค.ต.ที่ป.นี้ ๑.๑๔)

ช - ล^๓

มหาสาโร = มหาสาโล (ม.กค.ต.ที่ป.นี้ ๒.๗๑)

ปรีพฺพุโธ = ปลิพฺพุโธ (ม.กค.ต.ที่ป.นี้ ๒.๒๔๐)

ว - พ^๔

สีลวตํ = สีลพพตํ (ม.กค.ต.ที่ป.นี้ ๑.๒๕)

^๑สัททนต์ิสุตฺรที่ ๗๒ : โห อสส.

การที่ ห (ah) กลายเป็น ห (h) นั้นอาจจะอธิบายตามหลักไวยากรณ์
เปรียบเทียบสันสกฤต - ปรากฤตไควว่า เสียง ห (ah) ไควรอนลงเหลือเพียง ห (h).

^๒สัททนต์ิสุตฺรที่ ๗๔ : โฏ อสส. ๑๐๗ : ตถานํ (ฦ) รุชฺคํ

การที่เสียง ค เป็น ฦ หรือ คด เป็น ฦ^๒ นั้น เป็นการขดเขยกับเสียง ร
ซึ่งเป็นเสียงมุตฺตฺท ที่หายไป

^๓สัททนต์ิสุตฺรที่ ๗๔ : อสส.

^๔สัททนต์ิสุตฺรที่ ๘๐ : โฟ อสส. เมื่อ ว กลายเป็น พ ซึ่งเป็นพยัญชนะ
ฐานเดียวกันแล้ว ไควมีการซอน พ เขามาอีกตัวหนึ่ง.

ค - ก^๑

กฤษปโก - กฤษปโก (ภ.อ. ๕.๓๒)

ป - ผ^๒

นิปคฺติ - นิปคฺติ (มณฑลคฤที่ปนี ๒.๒๑)

ต - ย^๓

นียโก - นียโก (สัททนีติ ๖๒)

ช - ย^๔

นิจ - นิจ (พ. ๓. ๒๕.๑๓)

ย - ก^๕

สเยสุ อมฺเมสุ = สเกสุ อมฺเมสุ (พ. ๓. ๒๕.๗๕)

สเย อมฺเร = สเก อมฺเร (พ. ๓. ๒๕.๕)

ก - ท^๖

สทคฺตปฺลฺโต = สทคฺตปฺลฺโต^๖ (มณฑลคฤ ๑.๗๕)

^๑สัททนีติสูตรที่ ๗๗ : โก กสฺส.

^๒สัททนีติสูตรที่ ๘๕ : โผ ปสฺส.

^๓สัททนีติสูตรที่ ๘๓ : โก กสฺส.

^๔สัททนีติสูตรที่ ๘๒ : โย ชสฺส.

^๕สัททนีติสูตรที่ ๘๗ : โก ยสฺส.

^๖สัททนีติสูตรที่ ๘๗ : โท กสฺส.

^๗ถ้าจะคิดว่าศัพท์นี้ประกอบขึ้นจาก ส + อคฺต + ปฺลฺต ก็น่าจะได้คำว่า ท ที่เพิ่มเข้ามานั้นเป็น ท อากม.

ท - ทร

อินุதியานี

อินุทฺรียานี

(ขุ.ธ.๒๕.๒๗)

ภทฺโท

ภทฺโร

(ขุ.ธ.๒๕.๓๐)

ตฺต - ตฺตร^๑

อตฺตฺโต

อตฺตรฺโต

(ม.ก.๑.๓๔๔)

เชตฺตฺโต

เชตฺตรฺโต

(ม.ก.๑.๓๔๔)

การเปลี่ยนแปลงเสียงตามกฎวากยการกลมกลืนเสียง (Law of assimilation) ในภาษาบาลีมีที่ไ้มากเช่นกัน กฎเหล่านี้คัมภีร์สันสกฤตถือว่า เป็นพยัญชนะสนธิวากย

^๑สันสกฤตที่ ๘๖ โหฺร หฺสฺส. ๘๖ ทฺโร ตฺตฺสฺส.

^๒ในภาษาสันสกฤตสมัยพระเวท คำว่า อินุทฺรีย ภทฺร เป็นศัพท์สามัญซึ่งต่อมา ในภาษาปรากฤต อินุทฺรีย จะกลายเป็น อินุதிய และ ภทฺร เป็น ภทฺท แต่กฎเกณฑ์ ภาษาบาลีที่ยกมาข้างต้นนี้กลับกันกับคำอธิบายในภาษาสันสกฤตสมัยพระเวท

มีคำที่มี ร ควบในภาษาสันสกฤตสมัยพระเวทหลายคำ เช่น วิจิตร ภทฺร ที่คงรูปอยู่ในภาษาบาลีโดยไม่มีการกลมกลืนเสียง คำว่า อาตุมช เป็นคำสันสกฤต และน่าจะตรงกับคำบาลีว่า อตุตช และ เกษตรช น่าจะตรงกับ เชตฺตช ในภาษา แต่ในบางกรณีก็มีการใช้ตัว ร ควบเป็น อตุรช และ เชตรช ดังตัวอย่างข้างต้น ดู Pali Literature and Language ของ Geiger ข้อ ๕๓.

คฺย - จฺจ

ชาติ - อาเพกฺขวเสน = ชจฺจาเพกฺขวเสน (มฺกฺลคฺค ๑/๑๑)

ทฺย - ชฺช^๑

ทชฺชา (ทา + เอยฺย = ทชฺชา) พิงฺให้ (มฺกฺลคฺค ๑/๓๒๒)

มหานชฺโช (นที - นทฺย - นชฺช) (มฺกฺลคฺค ๑/๓๒๕)

จฺย - จฺจ

ปจฺ + ย + ติ = ปจฺจติ

ชฺย - ชฺช^๒

ปชฺ + ย + ติ = ปชฺชติ

นอกจากนั้น นักไวยากรณ์ยังถือว่า กรณีกอไปนี้เป็นพยัญชนะสนธิด้วย คือ

ค - ฐ^๓

คณฺพโพ จ ปจฺจปฺภูริโต = กณฺพโพ จ ปจฺจปฺภูริโต (ชฺ. ฐ. ๑๒.๔๘๗)

^๑ สัททนีติสูตรที่ ๑๐๓ : คฺย ทฺยานํ สฺยฺญฺโยโก จฺยคฺ ชฺยคฺ.

^๒ สัททนีติสูตรที่ ๑๐๕ : จฺย ชฺชานํ จฺยคฺ ชฺยคฺ.

^๓ ในมหาคัมภีร์สังขยสูตรกล่าวถึงการปฏิสนธิว่า จะต้องประกอบด้วยปัจจัย ๓ อย่าง คือ มารคาบิคาอญูรวม (มาตาปิโตร จ สนนิปาตา) มารคามิระดู (มาตาจฺจฺจฺจฺ) และมีสัตว์ผู้จะเกิดในครรภ์ปรากฏ (คณฺพโพ ปจฺจปฺภูริโต) คำว่า คณฺพโพ ในที่นี้ท่านอธิบายว่ามาจาก คณฺพโพ แปลว่าสัตว์ที่จะหิงไป หรือสัตว์ที่เคลื่อนไหวได้ Monier Williams ให้ความหมายไว้อีกอย่างหนึ่งว่า "อตฺตาหรือวิญญาน ที่จะไปเกิดใหม่" ดู A Sanskrit English Dictionary ของ Monier Williams หน้า ๓๔๖.

ท - ต^๑

ตถาคโท - ตถาคโต (วิสุทฺธิมกค ๑.๒๕๙ - ๒๖๐)

สุคโท - สุคโต^๒ (วิสุทฺธิมกค ๑.๒๕๙ - ๒๖๐.)

ย - ช^๓

ควโย - ควโช^๔

มีข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างคือ คัมภีร์มูลกัจจายน์แสดงเรื่องการเปลี่ยนแปลงเสียงพยัญชนะในลักษณะนี้ไว้ในสระสนธิ ส่วนคัมภีร์สัททนิติ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงแสดงไว้ในพยัญชนะสนธิ ผู้เขียนเห็นว่า น่าจะเป็นพยัญชนะสนธิมากกว่าอย่างอื่น จึงจัดไว้ในพยัญชนะสนธิ

^๑ สัททนิติสูตรที่ ๗๓ : โต ทสฺส.

^๒ คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคโคธธิบายไว้ว่า สุคโต มีความหมาย ๓ อย่างคือ ผู้เสด็จไปสู่ที่ดี ผู้เสด็จไปดี และผู้ตรัสโดยชอบ (โสภณคณตคฺคา สุนฺทริ ฐานํ คตคฺคา สมมา คตคฺคา สมมา จ คทคฺคาติ สุคโต) ส่วนคำว่า ตถาคโต ก็มีความหมายคล้ายกันว่า ผู้ตรัสซึ่งคำจริง.

^๓ สัททนิติสูตรที่ ๘๑ : โช ยสฺส.

^๔ ในชินกาลมาลีปกรณ์ หน้า ๒๓๖ กล่าวถึงการส่งทูตไปยังลวปุระ ทูตคนนั้นมีชื่อว่า ควโย (ควยํ ทูตํ ปาเหสุ) ศาสตราจารย์แสง มนวิฑูร แปลว่า ส่งทูตชื่อนายควาย.

นิคคหิตสนธิ

นิคคหิตสนธินับว่าเป็นลักษณะหนึ่งของไวยากรณ์บาลีอย่างหนึ่ง นิคคหิตสนธิมีที่ไ้ทั่วไปในวรรณกรรมภาษาบาลีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ดังนั้น นิคคหิตสนธิจึงเป็นเนื้อหาทางไวยากรณ์อีกส่วนหนึ่งที่นักศึกษภาษาบาลีควรจะต้องศึกษา

นิคคหิตสนธิ คือ การที่บทหน้าลงท่ายควบนิคคหิต บทหลังขึ้นคนควบสระหรือพยัญชนะอยู่ใกล้กัน แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเสียงขึ้น หรืออาจจะเพียงแต่วางไว้ใกล้กันไม่มีการเปลี่ยนแปลงเสียงก็ไ้ ดังนั้น จึงกล่าวไ้ว่า นิคคหิตสนธิจะเกิดขึ้นก็เพราะศัพท์สองศัพท์หรือบทสองบท ศัพท์คนหรือบทคนลงท่ายควบนิคคหิต และศัพท์หลังหรือบทหลังขึ้นคนควบสระ หรือพยัญชนะอย่างใดอย่างหนึ่ง^๑

เนื่องจากนิคคหิตสนธิมีลักษณะผสมกันระหว่างสระสนธิ พยัญชนะสนธิ และนิคคหิตสนธิ เพราะบทหน้าลงท่ายควบนิคคหิต บทหลังขึ้นคนควบสระหรือพยัญชนะ ดังนั้น นิคคหิตสนธิจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โวมิสฺสกสนธิ นอกจากนั้นยังเรียกว่า สาธารณสนธิ อีกด้วย เพราะมีการเปลี่ยนแปลงเสียงในลักษณะการแปลงและการลบ (เป็นต้น) ซึ่งสระ พยัญชนะ และนิคคหิต^๒

^๑หลวงเทพกรณานุศิษฎ์, ไวยากรณ์พิเศษ เล่ม ๘, หน้า ๒๓.

^๒ลัทธินิติ หน้า ๒๒๗ : มิสฺสฺสฺกฺตฺตานํ สรวฺยญฺจนาทินํ สนฺธิ โวมิสฺสกฺสนฺธิ, ตถา ทิ สรวฺยญฺจน นิคฺคหิตฺตาเทสฺโลปกรณฺวเสน สาธิตฺ สนฺธิ โวมิสฺสกฺสนฺธิติ รุจฺจติ, โส เอว สรวฺยญฺชนนิคฺคหิตฺตาเทสฺโลปวิปริตฺตาทิวเสน อเนกสงฺคหฺตฺตา สาธารณสนฺธิติ รุจฺจติ.

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงเสียงในนิคคหิตสนธิ

การเปลี่ยนแปลงเสียงในนิคคหิตสนธิก็เหมือนกับสระสนธิ และพยัญชนะสนธิ คือ ถ้าพิจารณาตามแนววิชาภาษาศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ ไปได้เป็นไปเองตามธรรมชาติ คือ เมื่อบทหน้าลงท้ายด้วยนิคคหิต บทหลังขึ้นต้นด้วยสระหรือพยัญชนะ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเสียงในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๑. ในกรณีที่บทหน้าลงท้ายด้วยนิคคหิต บทหลังขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ นิคคหิตอาจจะกลายรูปเป็นพยัญชนะท้ายวรรคตามพยัญชนะของบทหลัง

ตัวอย่างเช่น

อปฺ ปิ = อปฺมุปิ (ช. เกร. ๒๖.๔๘)

ปฺญฺ จ = ปฺญฺญจ (ช. เกร. ๒๖.๕๐)

๒. ในกรณีที่บทหน้าลงท้ายด้วยนิคคหิต บทหลังขึ้นต้นด้วยสระ สระของบทหลังจะหายไป และนิคคหิตจะเปลี่ยนรูปไป ตามขอหนึ่งข้างต้น แต่เมื่อสระต้นของบทหลังหายไปแล้ว ถ้ามีพยัญชนะซ้อนกันอยู่ ๒ ตัว ตัวหนึ่งจะหายไป

ตัวอย่างเช่น

เอวฺ อสฺส = เอวฺส (ม. มุ. ๑๒.๑๖ - ๑๘)

๓. ในกรณีที่บทหน้าลงท้ายด้วยนิคคหิต บทหลังขึ้นต้นด้วยสระ นิคคหิตจะกลายเป็น ท ม

ตัวอย่างเช่น

กาดฺ อกฺสุ = กาลมกฺสุ (ชาติกฏฐกถา ๑.๓)

เอคฺ ओहिสิ = เอคทโหสิ (ชาติกฏฐกถา ๑.๓)

๔. บางครั้ง นิคคหิตอาจหายไปโดยบาง (โลป)

ตัวอย่างเช่น

เอก์ พุทธานิ สาสนั = เอก์ พุทธานิ สาสนั (ที.ม. ๑๐.๕๗)

กากานัน อมหากัน ญาคินัน = กากานันมหากัน ญาคินัน (ชาติกฤษณกฤดา ๑.๓๗๗)

๕. บางครั้ง อาจมีการเพิ่มนิคคหิตเข้ากับศัพท์บางศัพท์ (อาคม)

ตัวอย่างเช่น

จกฺขุ อุกฺปาทิ = จกฺขุ อุกฺปาทิ (ที. ม. ๑๐.๓๗)

๖. ในกรณีที่มีบทคนลงท้ายกวีนิคคหิต บทหลังขึ้นต้นควย ล ย การเปลี่ยนแปลงเสียงจะเป็นไปในลักษณะของการกลมกลืนเสียง

ตัวอย่างเช่น

สลฺเลโข (ม.ม. ๑๒.๗๖)

สญฺญโม (ธ.อ. ๗.๔๕)

ถ้าจะพิจารณาในแง่กฎเกณฑ์ นิคคหิตสนธิก็เช่นเดียวกับสนธิอื่น ๆ คือ คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีโลกลาวถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเสียงไว้ ๓ อย่าง คือ

- ก. การเปลี่ยนแปลงเพราะสระหลัง (สระต้นของบทหลัง)
- ข. การเปลี่ยนแปลงเพราะพยัญชนะหลัง (พยัญชนะต้นของบทหลัง) และ
- ค. การเปลี่ยนแปลงเพราะนิคคหิต (นิคคหิตท้ายบทคน)

ก. การเปลี่ยนแปลงเพราะสระหลัง

๑. เพราะสระหลัง ลบนิกคหิตไคบาง^๑

ตัวอย่างเช่น

คาสี อหิ = คาส่าหิ (มูลกัจจายน์ ๑๑)

วิหฺนํ อคฺกมิ = วิหฺนคฺกมิ (มูลกัจจายน์ ๑๑)

๒. เพราะสระอยู่หลัง แล่งนิกคหิตเป็น ม เป็น ท ไคบาง^๒

ตัวอย่างเช่น

คํ อหิ = คมหิ (ชฺ. เถร. ๒๖.๓๐)

เอคํ อโวจ = เอกทโวจ^๓ (ชฺ. เถร. ๒๖.๓๖)

ข. การเปลี่ยนแปลงเพราะพยัญชนะหลัง พยัญชนะของบทหลังทำให้นิกคหิตเปลี่ยนแปลงไปได้ ดังนี้

^๑มูลกัจจายน์สูตรที่ ๓๘ : กฺวจิ โลปํ. นิกคหิตํ โช สเร ปเร กฺวจิ โลปํ ปฺปโปติ.

ในที่บางแห่ง ซึ่งโดยมากเป็นเพราะฉันทลักษณะบังคับบทหน้าลงท้ายด้วย นิกคหิต บทหลังขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ นิกคหิตท้ายบทหน้าหายไป ในกรณีนี้ คัมภีร์สันสกฤตมีสูตรอธิบายไว้ว่า เพราะสระหรือพยัญชนะหลังลบนิกคหิตไคบาง (นิกคหิตํ โช สเร วา พฺยญฺชเน วา ปเร โลปํ ปฺปโปติ).

^๒มูลกัจจายน์สูตรที่ ๓๘ : มทา สเร. นิกคหิตสฺส โช สเร ปเร มการทการวาทเสว โหนฺติ วา.

^๓เอกท (บาลี เอกํ) ในภาษาสันสกฤต เมื่อมีสระอยู่ข้างหลัง ท กลายเป็น ท (= เอกท) ในกรณีนี้ ไวยากรณ์บาลีถือว่าแล่งนิกคหิตเป็น ท.

๑. เพราะพยัญชนะหลัง นิคคหิตที่อยู่ท้ายบทหน้าคงอยู่ในรูปเดิมไม่เปลี่ยนแปลง^๑

ตัวอย่างเช่น

เอว ภา๑น๑เต (ช. เกร. ๒๖.๑๐๔)

เส๑ย๑ย๑ถึ๑ ก๑า๑ม๑ว๑ค๑โก (ช. เกร. ๒๖.๑๒๖)

๒. เพราะพยัญชนะหลัง แล๑ง๑นิ๑ค๑ห๑ิต๑เป็๑น๑พยัญ๑ชนะ๑ท๑าย๑ว๑รร๑ค๑ ท๑า๑ม๑ว๑รร๑ค๑
ของ๑พยัญ๑ชนะ๑ตัว๑หลั๑ง^๒

ตัวอย่างเช่น

ป๑ญ๑ญึ๑ จ = ป๑ญ๑ญ๑จ (ช. เกร. ๒๖.๕๐)

อ๑ป๑ ปิ = อ๑ป๑ม๑ปิ (ช. เกร. ๒๖.๔๘)

๓. เพราะ ย อยู่หลัง แล๑ง๑นิ๑ค๑ห๑ิต๑เป็๑น๑ญ และ๑แล๑ง๑ ย เป็๑น๑ญ กั๑ย^๓

ตัวอย่างเช่น

ลึ๑ ย๑เม๑ส๑สน๑ติ - ส๑ญ๑ญ๑เม๑ส๑สน๑ติ (ธ.อ. ๒.๑๓๘)

วิ๑สิ๑ ย๑ค๑ค๑ - วิ๑ส๑ญ๑ญ๑ค๑ค๑ (ช. เกร. ๒๖.๓๖๒)

^๑มูล๑จ๑จ๑ย๑น๑สู๑ตร๑ที่๑ ๓๐ : อํ พ๑ย๑ญ๑ช๑เน๑ นิ๑ค๑ห๑ิต๑. นิ๑ค๑ห๑ิต๑ โข
พ๑ย๑ญ๑ช๑เน๑ ป๑เร๑ อํ อ๑ติ๑ โห๑ติ๑.

^๒มูล๑จ๑จ๑ย๑น๑สู๑ตร๑ที่๑ ๓๑ : ว๑ค๑ค๑น๑ค๑ ว๑า๑ ว๑ค๑เต๑. ว๑ค๑ค๑ญ๑เต๑ พ๑ย๑ญ๑ช๑เน๑
ป๑เร๑ นิ๑ค๑ห๑ิต๑ โข๑ ว๑ค๑ค๑น๑ค๑ ว๑า๑ ป๑ป๑ไป๑ติ๑.

^๓มูล๑จ๑จ๑ย๑น๑สู๑ตร๑ที่๑ ๓๓ : ส๑ ย๑เอ๑ จ๑. นิ๑ค๑ห๑ิต๑ โข๑ ย๑กา๑เร๑ ป๑เร๑
ส๑ห๑ ย๑กา๑เร๑น๑ ญ๑กา๑ร๑ ป๑ป๑ไป๑ติ๑ว๑า.

๔. เพราะสระหรือพยัญชนะหลังลงนิคคหิตอาจมีไวยา^๑

ตัวอย่างเช่น

จกขุ อุกปาทิ = จกขุ อุกปาทิ (ที่.ม. ๑๐.๓๗)

อนฺ ญฺลานิ สพฺพโส = อนฺ ญฺลานิ สพฺพโส (ช. ๒๕.๕๐)

๕. เพราะ เอ และ ห อยู่ข้างหลัง แปลงนิคคหิตเป็น ญ ไวยา^๒

ตัวอย่างเช่น

เอวฺ หิ โว = เอวฺหิ โว (ม.ก.ศ.๓๗.๑.๗๗)

คํ ฃณฺ เหว = คํ ฃณฺเหว (ม.ก.ศ.๓๗.๑.๘๓)

๖. เพราะ ล อยู่ข้างหลัง แปลงนิคคหิตเป็น ล^๓

ตัวอย่างเช่น

ลํ ลหฺกฺวฺคฺคฺติโน = ลลลหฺกฺวฺคฺคฺติโน (ช.อ. ๑๐๕)

ลํ เลโข = ลลเลโข (ม.ม. ๑๒.๗๖)

ค. การเปลี่ยนแปลงเพราะนิคคหิต

๑. เพราะนิคคหิตอยู่หน้า ลบสระไวยา^๔

^๑มูลัจจายนํสูตฺรที่ ๓๗ : นิคฺคหิตฺตฺยจ : นิคฺคหิตฺตฺยจ อากโม โหติ สเร
วา พฺยญฺชเน วา กวธิ.

^๒มูลัจจายนํสูตฺรที่ ๓๒ : เอเห ญฺ. เอกาเร จ เหกาเร จ
นิคฺคหิตํ โช ญฺการํ ปปฺโปติ วา.

^๓สัททนีติสูตฺรที่ ๑๓๕ : ลกาเร ลการํ. นิคฺคหิตํ โช ลกาเร ปเร
ลการํ ปปฺโปติ วา.

^๔มูลัจจายนํสูตฺรที่ ๔๐ : ปโร วา สโร. นิคฺคหิตฺตฺมหา ปโร สโร
โลปํ ปปฺโปติ วา.

ตัวอย่างเช่น

พราหมณ์ อิติ = พราหมณฺตี (ช.ธ. ๒๕.๓๕)

อิหิ อปี = อิหฺมปี (ช.ธ. ๒๕.๘)

๒. เพราะนิกคหิตอยู่ข้างหน้า เมื่อลบสระหลังแล้ว ถ้าหลังสระที่ถูกลบนั้นมีพยัญชนะสังโยคซ้อนกันอยู่ ๒ ตัว ให้ลบเสียตัวหนึ่ง*

ตัวอย่างเช่น

เอวํ อสฺส = เอวํส (ม.มู. ๑๒.๑๖ - ๑๘)

บุปฺมึ อสฺสา = บุปฺมึสา (มูลกัจจายน์ ๑๑)

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*มูลกัจจายน์สูตรที่ ๔๑ : พยฺยฺชโน จ วิสโยโค. นิคคหิตมฺหา ปรสฺมี
สเว ลุคฺเต พยฺยฺชโน จ ยฺหิ สยฺโยโค จ วิสฺยฺโยโค โหติ.